

WKŁAD BADACZY POLSKICH W POZNANIE KULTUR LUDOWYCH
I PIERWOTNYCH ŚWIATA
KONFERENCJA WE WROCŁAWIU, 25-26 XI 1978

Zainteresowanie obcymi, niepolskimi kulturami ludowymi sięga samych początków etnografii polskiej. Wynikło ono z bliskiego sąsiedztwa Polaków, Ukraińców, Białorusinów i Litwinów, których łączyło przez kilka wieków jedno państwo polsko-litewskie do swego upadku w 1795 r. Rozbudzone wśród polskiej inteligencji w XIX w. zainteresowania ludem wiejskim objęły w równej mierze chłopów polskich, jak ruskich (ukraińskich i białoruskich). Sprzyjało temu bliskie pokrewieństwo językowe oraz przemieszanie ludności polskiej i ruskiej na znacznych obszarach na wschód od Bugu i Sanu. Później, w 2 połowie XIX w., wyróżnili się liczni Polacy jako badacze kultur ludów Syberii, Azji środkowej i Dalekiego Wschodu. Rekrutowali się oni głównie spośród więźniów politycznych, skazywanych tam na wygnanie (szczególnie po upadku powstania narodowego 1863/1864) przez rząd carski. Brak własnego państwa aż do 1918 r. i poważne ograniczanie polskiego życia naukowego przez państwa zaborcze utrudniały Polakom bardzo istotnie prowadzenie prac naukowych. Niemniej i w tym czasie, zwłaszcza już w XX w., zdobyło znaczny rozgłos kilka polskich etnologów, wśród nich szczególnie B. Malinowski, współtwórca funkcjonalizmu, który po studiach w Krakowie przeniósł się w 1911 r. do Anglii. Po odzyskaniu niepodległości polskie badania etnologiczne obejmowały nadal głównie ludy słowiańskie, lecz uwzględniały też mieszkańców innych kontynentów. Poważne nasilenie polskich wypraw badawczych na inne kontynenty nastąpiło od lat 60-tych XX w.

Polskie badania nad obcymi kulturami ludowymi i pierwotnymi omawiane były do niedawna raczej fragmentarycznie i okazjonalnie. Najpełniej opracowano w ostatnich latach dokonania polskich badaczy na Syberii i Dalekim Wschodzie, m.in. dzięki poświęconej im konferencji, jaka odbyła się we Wrocławiu w 1973 r.¹ W 5 lat później zorganizowano we Wrocławiu następną konferencję, której zadaniem było przypomnienie ogółu polskich badań etnograficznych poza polskim (i ruskim) obszarem etnicznym, a także wskazanie na potrzeby i tendencje badawcze w tym zakresie. Organizatorami jej były: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Katedra Etnografii Uniwersytetu Wrocławskiego oraz Komitet Nauk Etnologicznych PAN. Zgłoszono na nią ponad 30 referatów i komunikatów, a przedstawiono ich 23, w tym 4 na sesjach plenarnych i 19 w sekcjach. Referaty te można podzielić na 3 grupy tematyczne: a) charakterystyka dorobku poszczególnych badaczy, b) charakterystyka badań na określonych obszarach lub wypraw badawczych, c) informacje o opracowaniach, publikacjach oraz zbiorach archiwalnych i muzealnych, jak też wypowiedzi o potrzebach badawczych.

¹ Por. *Historia kontaktów polsko-rosyjskich w dziedzinie etnografii. Materiały z konferencji we Wrocławiu* pod red. J. Babicza i A. Kuczyńskiego, Wrocław 1976, Monografie z Dziejów Nauki i Techniki, t. 103.

W pierwszej grupie znalazły się referaty poświęcone dwóm wybitnym uczonym uniwersyteckim: Kazimierzowi Moszyńskiemu (1887-1959) i Eugeniuszowi Frankowskiemu (1884-1962), oraz badaczowi-amatorowi i rewolucjonście Feliksowi Konowi (1864-1941). Z. Biały (Kraków) dał wnikliwą analizę metodologicznych założeń K. Moszyńskiego, najwybitniejszego w XX w. badacza kultury ludowej Słowian, który określił się sam jako ewolucjonista krytyczny, a bliski był poglądom neoewolucjonistów. W. Armon (Toruń) przedstawił mało znany w Polsce dorobek E. Frankowskiego w dziedzinie etnografii Półwyspu Iberyjskiego, publikowany przeważnie po hiszpańsku, a będący wynikiem pobytu i pracy tego badacza w Hiszpanii w latach 1914-1920. Dorobek ten zachował po dziś dzień swą wartość i znaczenie. Warto dodać, że Frankowski znał także język baskijski, a nawet pisał w tym języku. Mało znany, przeważnie nie publikowany dorobek badawczy F. Kona przypomniat H. Swienko (Warszawa). Przebywając ponad 10 lat na zesłaniu na wschodniej Syberii, skazany za działalność socjalistyczną, Kon (późniejszy wybitny działacz państwowy w ZSRR) zajął się żywo badaniem tubylczych ludów, pogłębiając tym samym swą wiedzę o ich sytuacji pod carskim panowaniem. Raporty i opracowania z tych badań przyniosły Konowi wyróżnienie ze strony rosyjskich instytucji naukowych.

W najobszerniejszej, drugiej grupie referatów znalazły się syntetyczne omówienia polskich badań obcych obszarów etnicznych oraz sprawozdania z trzech wypraw badawczych, w tym dwóch etnograficznych. W. Baranowski (Łódź) omówił mało znane polskie relacje etnograficzne z północnej części Rosji europejskiej, gdzie w XIX w. również trafiali polscy zesłańcy. A. Kuczyński (Wrocław) przypomniał dawniejsze polskie badania etnograficzne Azji północnej, środkowej i wschodniej, głównie na terenach należących dziś do ZSRR. Przed kilkunastu laty zostały podjęte z inicjatywy prof. W. Dynowskiego zespołowe badania etnografów warszawskich w Mongolii; niektóre ich problemy i wyniki omówił J. Wasilewski (Warszawa), wyróżniając zwłaszcza zagadnienia metodologiczne.

Nasiliły się również badania na Bliskim i Środkowym Wschodzie. K. Wolski (Kraków) przedstawił przebieg i wyniki swoich, prowadzonych głównie w ostatnim 20-leciu, penetracji badawczych na terenie Indii północno-zachodnich, Pakistanu, Afganistanu i Iranu. Z. Jasiewicz (Poznań) scharakteryzował działalność utworzonego przed kilku laty w Uniwersytecie Poznańskim zespołu do badań kultur Środkowego Wschodu i wyprawę do Afganistanu w 1977 r. Współczesne badania w Kurdystanie irackim omówił L. Dzięgieł (Kraków), który przebywał tam parokrotnie od 1976 r. wraz z większą polską ekipą, przygotowującą założenia modernizacji rolnictwa irackiego. Ten sam autor zanalizował w osobnym wystąpieniu możliwości pracy etnografa w ramach mieszanych ekip prowadzących badania dla celów praktycznych. Uwagi z indywidualnego stażu badawczego etnografa we współczesnym Egipcie zawierał komunikat nadesłany przez M. Tracza (Kraków).

Na terenie Afryki działali mniej liczni polscy badacze, lecz pierwsi z nich dotarli tam jeszcze na początku lat 80-tych XIX w. Mało znaną relację o wyprawie podjętej przez kilku polskich podróżników do Dahomeju przedstawił K. Zielnica (Wrocław). Zabrakło niestety referatu o afrykańskich badaniach A. Waligórskiego w Kenii z lat 1946-1948 oraz o wcześniejszych o 40 lat pionierskich badaniach w Afryce Wschodniej wybitnego antropologa i etnologa J. Czekanowskiego.

Z terenu obu Ameryk pochodzą przeważnie fragmentaryczne relacje dotyczące niektórych plemion indiańskich, przekazane przez polskich podróżników, przyrodników i in. w XIX i XX w. W ostatnim 30-leciu coraz częstsze są wyprawy polskich etnografów do krajów Ameryki Łacińskiej (Meksyk, Kolumbia, Peru). Polskie penetracje etnograficzne w Ameryce Południowej przedstawiła M. Paradowska (Poznań), charakterystykę zaś polskich relacji (do 1914 r.) dotyczących Indian Ameryki Północnej dołączył później K. Kopczyński (Wrocław). Niedawno rozpoczęto też

badania dziejów polskich emigrantów w Ameryce Północnej, w tym osiadłych w Kanadzie Kaszubów, o których napisała J. Kucharska (Łódź). O polskich badaniach Oceanii przygotowała zwięzłą informację B. Kopydłowska².

Na terenie Europy badacze polscy nie wykroczyli niemal (z wyjątkiem E. Frankowskiego) poza obszar Słowiańszczyzny i Półwyspu Bałkańskiego, gdzie szczególnie pasjonującym tematem jest kultura ludności pasterskiej. Polskie badania nad kulturą pasterską Karpat i Bałkanów przedstawiła D. Tylkowa (Kraków), a informację o powojennych badaniach w Bułgarii przygotowała M. Biernacka (Warszawa). Na zakończenie konferencji prof. A. Kutrzeba-Pojnarowa (Warszawa) omówiła potrzeby polskich badań porównawczych nad przeobrażeniami kultur ludowych Europy.

W trzeciej grupie przygotowanych na konferencję materiałów ważne znaczenie informacyjne miało opracowanie T. Zakrzewskiej i E. Karpińskiej (Łódź) o problematyce pozaeuropejskiej w pracach magisterskich, doktorskich i habilitacyjnych wykonanych w katedrach etnografii w latach 1945-1975. Autorki zebrały dane dotyczące 132 takich prac (w tym 13 doktorskich i 2 habilitacyjnych). Tylko osiem z nich, w tym 2 magisterskie, opartych było na empirycznych badaniach terenowych, wykonanych przez autorów, przeważnie na terenie Azji środkowej i południowej. Zgromadzone w Katedrze Etnografii Uniwersytetu Jagiellońskiego materiały dotyczące społeczeństw pierwotnych scharakteryzował Z. Fijak (Kraków). B. Czuchowska (Wrocław) opracowała dane o muzealnych pozapolskich zbiorach etnograficznych, Z. Jeż-Jarecka zaś informację o egzotycznych zbiorach Muzeum Etnograficznego w Warszawie. Z. Filarski i Z. Sierszuła (Warszawa) omówili powstanie, rozwój i zamierzenia badawcze utworzonego w 1973 r. w Warszawie Muzeum Azji i Pacyfiku, którego pracownicy wykazują szczególnie ożywioną działalność badawczą w Azji południowej, w Indonezji i Oceanii. Działalność badawczą w Afryce zachodniej (od 1962 r.) i zbiory egzotyczne Muzeum Narodowego w Szczecinie przedstawił J. Łopotł (Szczecin). Dane o interesującej działalności badawczej misjonarzy polskich ze Zgromadzenia OO. Werbistów nadesłał O. E. Perczak (Pieniężno). Przyczynek o tematyce pozapolskiej w publikacjach i materiałach archiwalnych Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego przygotował Z. Kłodnicki (Wrocław), a o relacjach etnograficznych w czasopiśmie „Ziemia” H. Romańska (Wrocław).

Dyskusja wykazała potrzebę i możliwości podejmowania bardziej dokładnych studiów nad polskimi badaniami, szczególnie terenowymi, dotyczącymi obcych kultur ludowych i pierwotnych. Omawiano też na tle wniosków z dotychczasowych wypraw aktualne potrzeby i możliwości organizowania badań terenowych, zwłaszcza zespołowych. Stwierdzono, że następna konferencja powinna dotyczyć metodologicznych i teoretycznych problemów związanych z badaniem obcych kultur ludowych i pierwotnych.

Edward Pietraszek

ROZWÓJ SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH. X SEMINARIUM OŚRODKA BADAŃ NAUKOWYCH IM. W. KĘTRZYŃSKIEGO W OLSZTYNIE. OSTRÓDA, 10-13 VI 1978

Corocznie od dziesięciu lat Zakład Badań nad Współczesnością Ośrodka Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego w Olsztynie organizuje ogólnopolskie seminaria naukowe.

² Polskie badania na Oceanii były omawiane szerzej na dwóch konferencjach poświęconych kulturom Australii i Oceanii, zorganizowanych we Wrocławiu w 1976 i 1979 r. Por. *Ludy i kultury Oceanii. Sesja poświęcona pamięci prof. dra A. Lecha Godlewskiego*, Wrocław, 27-28 XI 1976, Wrocław 1979.

W czasie I seminarium w 1969 r. zaczęliśmy nasze obrady od referowania współczesnych przemian kulturowych wsi na Ziemiach Zachodnich i Północnych na przykładzie Mazur i Warmii. Na podstawie uzyskiwanych materiałów terenowych tematykę naszych seminariów mogliśmy stopniowo poszerzyć o przemiany kulturowe zachodzące w małych miastach. Ówczesne potrzeby badawcze nasuwały tematy kolejnych seminariów, poświęcaliśmy je więc: nowo powstającym gminom — funkcjom i warunkom ich rozwoju, zagadnieniom turystycznym, jakże istotnym dla Mazur i Warmii, oraz problemom ekonomicznym i demograficznym regionu.

X już — jubileuszowe — seminarium odbyło się przy licznych udziałach etnografów, socjologów, ekonomistów i demografów reprezentujących większe ośrodki naukowe w kraju. Czynnie uczestniczyli także naukowcy z NRD i Czechosłowacji.

Tradycją olsztyńskich seminariów jest ich interdyscyplinarny charakter, stąd rozważane w czasie tych spotkań zagadnienia mogą być ujmowane w wielu aspektach badawczych.

Tematem X seminarium był rozwój społeczności lokalnych. Z 44 zgłoszonych referatów wygłoszonych zostało 40 (czterej autorzy nie mogli przybyć). Problematykę seminarium potraktowaliśmy bardzo szeroko, zaczynając od rozważań o charakterze teoretycznym i analizy stanu badań nad społecznościami lokalnymi (z uwzględnieniem opisu procesów społecznych wiążących się ze społecznościami lokalnymi) poprzez cykle referatów dotyczących społeczności wiejskich (ze zwróceniem uwagi na zagadnienie gmin), społeczności małych miast aż do procesów i przemian zachodzących w dużych miastach Polski. W czasie sześciu czterogodzinnych sesji prezentujących dorobek nauki polskiej w dziedzinie badań nad społecznościami lokalnymi referenci z NRD i Czechosłowacji przedstawili stan badań i osiągnięcia swoich ośrodków naukowych w tej dziedzinie.

Obrady seminarium otworzył prof. dr Józef Burszta referatem „Społeczności lokalne od tradycyjnych do współczesnych. Zarys problematyki”. Poruszył w nim kwestię metod badania społeczności lokalnych przez etnografów i socjologów. Postawił pytanie, w czym podejścia badawcze tych dyscyplin różnią się od siebie, a w czym są zbieżne? Autor referatu wspominał o pierwocinach badań nad społecznościami lokalnymi i stosowanej wówczas metodzie genetycznej sprzyjającej powstaniu tradycyjnych monografii etnograficznych. Z biegiem czasu badania społeczności lokalnych wzbogacono o metody funkcjonalne i funkcjonalno-strukturalne. W konkluzji profesor stwierdził, że dziś podejścia badawcze etnografów i socjologów do zagadnienia społeczności lokalnych różnią się jedynie tym, że socjologowie przy badaniu społeczności lokalnych kładą główny nacisk na sieć stosunków społecznych, a etnografowie na zjawiska kultury związane ze strukturą społeczną i ludzkimi zachowaniami. Obecnie badania społeczności lokalnych prowadzone przez etnografów za problem podstawowy biorą zmiany społeczno-kulturowe, śledząc dynamikę tych przemian na podstawie modelu kultury tradycyjnej jako płaszczyzny odniesienia.

Społeczno-ekonomiczne uwarunkowania procesów zachodzących w społecznościach lokalnych przedstawił doc. dr Jerzy Suchta (Olsztyn) w referacie „Rozwój i zagospodarowanie przestrzenne kraju a kształtowanie struktur przestrzennych”. Plan zagospodarowania kraju autor referatu przedstawił aż do roku 1990, plan ten obejmuje również prognozy przemian w rolnictwie chłopskim, przewiduje wielkość migracji ze wsi do miasta, rozwój ośrodków miejskich i stref rolniczych. Zgodnie z założeniami planu zagospodarowania kraju w tym czasie powinno nastąpić okrzepnięcie i rozwój ośrodków ponadlokalnych i umocnienie ośrodków gminnych, a osłabienie znaczenia społeczności wioskowych. Zdaniem autora: „Proces specjalizacji wytwórczości rolnej i wiążący się z tym swoisty podział pracy w obrębie wsi, powstawanie nowych stanowisk pracy i funkcji zawodowych, upowszechnianie się nowych układów rodzinnych, a także nowych zainteresowań i form odbioru wartości

kulturowych przyczyniać się będzie do zanikania jednorodnych i zwartych społeczności...”

Kolejni referenci starali się różnymi metodami i drogami poszukiwać badawczych odpowiedzi na pytanie, co w chwili obecnej można nazwać społecznością lokalną i jak we współczesnych warunkach precyzyjnie ją określić?

Prof. dr Zofia Sokolewicz w referacie „Typologiczna koncepcja społeczności lokalnej i jej znaczenie dla praktyki społecznej” wyszła od stwierdzenia, iż trudno dziś w Polsce znaleźć taką klasyczną społeczność lokalną, która odpowiadałaby w pełni określającej społeczność lokalną definicji sformułowanej przez prof. Antoninę Kłoskowską w *Kulturze masowej*. Jednakże w dalszej części swojego referatu prof. Sokolewicz stwierdziła, iż pojęcie społeczności lokalnej współcześnie jest bardzo przydatne chociażby dla wyjaśniania zjawisk zachodzących w społecznościach wiejskich, jeśli stworzymy właściwą typologię społeczności lokalnych, od tradycyjnych zamkniętych do otwartych, pozwoli to nam określić miejsce badanej społeczności w makrostrukturze społecznej. Autorka zaproponowała, aby genezę i czynniki kulturowymi tłumaczyć funkcjonowanie w społeczności lokalnej mechanizmów samoregulacji służących do utrzymywania w niej stanu równowagi wewnętrznej wobec przemian i nacisków z zewnątrz.

Wiele referatów wskazywało na czynniki zewnętrzne i wewnętrzne oddziałujące na społeczności lokalne zarówno w sposób sprzyjający rozwojowi i umacnianiu się więzi między członkami społeczności, jak i na te czynniki, które wpływają na stygmulowanie migracji jednostek z danej społeczności. Najwięcej miejsca powyższej kwestii poświęcili autorzy doc. dr Maria Biernacka w referacie „Społeczności wiejskie w regionie bieszczadzskim” i dr Stanisław Jałowiecki w „Społeczność lokalna jako stymulator procesów migracyjnych”. Zwłaszcza ostatni z wymienionych referatów potwierdził tezę, iż negatywne przystosowanie jednostki, czyli jej odmienny system wartości od systemu wartości obowiązującego w danej społeczności, wpływa na postawy migracyjne.

Na pytanie, jakiego typu więzi i przemiany w postawach mieszkańców można zaobserwować w takich jednostkach administracyjnych, jakimi są gminy (po 6 latach ich funkcjonowania), starał się odpowiedzieć zespół łódzkich socjologów z Zakładu Socjologii Wsi i Miasta na przykładzie badanych przez ten zespół gmin Władawa i Czarnocin. Hipotezy badawcze zespołu przedstawił dr Mieczysław Kowalski w referacie „Założenia badań nad kształtowaniem widawskiej społeczności gminnej”. Gmina była traktowana jako społeczność ponadlokalna grupująca wsie — społeczności lokalne. Gmina posiada status prawny, tworzy system organizacyjny władzy. Powinna być organizatorem życia gospodarczego i kulturalnego zrępowanych w jej ramach wsi oraz stanowić zwarty system, w którym podstawowe funkcje realizowane byłyby przy pomocy miejscowego aktywu. Działanie zaś instytucji i organizacji w gminie winno być skierowane na zaspokojenie miejscowych potrzeb. W poszczególnych referatach zespołu łódzkiego ujawniono różnicę między ustawą o gminach a wcielaniem w życie postanowień ustawy.

Cykl referatów ośrodka olsztyńskiego dotyczący społeczności małych miast (liczących poniżej 5 tysięcy mieszkańców) otworzyła doc. dr Anna Szyfer referatem „Badania etnograficzne w społecznościach lokalnych małych miast”. Autorka stwierdziła, że w wybranych do badań 4 miasteczkach Lidzbark Welski, Ryn, Ruciane Nida i Bisztynek) z wyjątkiem Rucianego Nidy daje się zaobserwować, iż takie miasteczka częściej zachowują formy tradycyjnej kultury i wykazują większą stabilność ludności niż niektóre wsie. Ilustrujące ten cykl referaty przedstawiały badane miasteczka jako społeczności lokalne, oczywiście w zmodyfikowanej formie w odniesieniu do definicji społeczności lokalnej A. Kłoskowskiej. Społeczności tych miasteczek podlegają współczesnym przemianom ze względu chociażby na to, iż miasteczka te są siedzibami władz gminnych, pełnią funkcje administracyjne i usługowe.

Zarówno przygotowanie programu, dobór referatów, prowadzenie dyskusji i oprawa artystyczna, jak również cała strona organizacyjna sesji zasługują na najwyższe uznanie.

Danuta Tylkowa, Anna Kowalska-Lewicka